

Montessori pedagoška koncepcija

Majzec, Karla

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:856514>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-02**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI
STUDIJ**

**KARLA MAJZEC
ZAVRŠNI RAD**

**MONTESSORI PEDAGOŠKA
KONCEPCIJA**

Zagreb, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Zagreb)

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnika: Karla Majzec

TEMA ZAVRŠNOG RADA: Montessori pedagoška koncepcija

MENTOR: doc. dr. sc. Adrijana Višnjic-Jevtic

SADRŽAJ:

UVOD	1
1. KORIJENI MONTESSORI PEDAGOGIJE	3
1.1. Tko je bila Maria Montessori?	5
2. MONTESSORI PEDAGOGIJA	8
2.1. Razvoj djeteta	8
2.1.1. Prva faza: od rođenja do šeste godine	9
2.1.2. Druga faza: od šeste do dvanaeste godine	9
2.1.3. Treća faza: od dvanaeste do osamnaeste godine	10
2.2. Razdoblja posebne osjetljivosti	10
2.2.1. Osjetljivost za red	10
2.2.2. Osjetljivost za jezik	11
2.2.3. Osjetljivost za spretnost u kretanju	11
2.2.4. Osjetljivost za društveno ponašanje	11
2.2.5. Osjetljivost za male predmete	12
2.2.6. Osjetljivost za učenje putem osjeta	12
3. PEDAGOŠKA NAČELA MONTESSORI PEDAGOGIJE	13
3.1. Poštovanje djeteta	13
3.2. Osposobljavanje osjetila i kretanje	13
3.3. Kako mišići pamte	14
3.4. Polarizacija pažnje	15
3.5. Slobodan izbor	15
3.6. Pripremljena okolina	16
3.7. Rad s materijalima	17
4. GRUPA U MONTESSORI VRTIĆU	18
4.1. Montessori prostor	19
4.2. Montessori pribor	19
4.2.1. Pribor za vježbe praktičnog života	20
4.2.2. Pribor za poticanje osjetilnih sposobnosti	21
4.2.3. Pribor za poticanje matematike	22
4.2.4. Pribor za poticanje govora	22
4.2.5. Pribor za kozmički odgoj	23
5. OSOBINE I ZADACI MONTESSORI ODGAJATELJA	24
5.1. Edukacija Montessori odgajatelja	26

6. MONTESSORI PEDAGOGIJA U REPUBLICI HRVATSKOJ	27
ZAKLJUČAK	28
LITERATURA	30

SAŽETAK

Maria Montessori (1870.-1952.) je bila talijanska liječnica i pedagoginja, poznatija kao tvorac Montessori pedagoške koncepcije. Prvu dječju kuću „Casa dei Bambini“, za djecu normalnog razvoja, otvorila je 1907. godine u Rimu. Montessori metoda nastala je kao rezultat njezinoga promatranja i rada s djecom različite dobi, sposobnosti, kulture i različitog zdravstvenog stanja. Prema Mariji Montessori, djeca od rođenja prolaze kroz tri faze razvoja u kojima usvajaju znanje na kvalitativno različite načine. Također, Maria je na temelju vlastitih opažanja ustanovila šest razdoblja posebne osjetljivosti kod djece, a to su: osjetljivost za red, jezik, spretnost u kretanju, društveno ponašanje, male predmete i učenje putem osjetila. Za što bolju implementaciju Montessori pedagogije, Maria Montessori definirala je načela kojih se odgajatelji trebaju pridržavati u radu s djecom. Načela Montessori pedagogije su: poštovanje djeteta, osposobljavanje osjetila i kretanje, kako mišići pamte, polarizacija pažnje, slobodan izbor, pripremljena okolina i rad s materijalom. Montessori grupe su mješovite, namijenjene su djeci od 2,5 godine pa sve do polaska u školu te integriraju barem jedno dijete s teškoćama u razvoju. Pripremljena okolina je vrlo važna za Montessori pedagogiju, a ona uključuje Montessori prostor i pribor. Maria Montessori je osmislila poseban pribor za otkrivanje, eksperimentiranje, učenje i ponavljanje koji se dijeli na pribor za vježbe praktičnog života, pribor za poticanje osjetilnih sposobnosti, govora i matematike te pribor za kozmički odgoj. Montessori odgajatelj mora položiti posebnu edukaciju za rad s djecom te mora posjedovati pozitivne osobine kako bi mogao adekvatno riješiti zadatke koji su pred njega postavljeni. Prvi Montessori vrtić u Republici Hrvatskoj je otvorila barunica Dédéé Vranyczany 1934. godine u Zagrebu, a danas je Montessori metoda široko prihvaćena i primjenjuje se u radu s predškolskom djecom diljem Hrvatske.

Ključne riječi: dijete rane i predškolske dobi, faze razvoja, Montessori pedagoška načela, odgajatelj, razdoblja posebne osjetljivosti.

SUMMARY

Maria Montessori (1870 - 1952) was an Italian physician and an educator, better known as the author of the Montessori pedagogical concept. She opened the first Children's House or "*Casa dei Bambini*" for children of regular development in 1907 in Rome.

The Montessori Method was created as a result of her observation and working with children of different ages, abilities, cultural attitudes and various health conditions. According to Maria Montessori, since birth children go through three planes of development in which they acquire knowledge in qualitatively different ways. In addition, based on her own monitoring, Montessori identified six periods of particular sensitivity in children, namely: need for order, acquisition of language, readiness for movement, social behaviour, interest in small objects, and sensory refinement. To achieve the optimal implementation of the Montessori pedagogy, Maria Montessori established the principles that educators should adhere to while working with children. The key Montessori principles include respect for the child, training the senses and movement, how muscles remember, polarization of attention, free choice, prepared environment, and working with materials. Montessori groups are mixed-age, intended for children from the age of two and a half until they start school, and integrate at least one child with developmental disabilities. The prepared environment is very important for the Montessori pedagogy, and it encompasses the Montessori space and specialized educational materials. Maria Montessori designed a special kit for discovering, experimenting, learning and repetition, which is divided into tools for practical life activities, materials for stimulating receptive capabilities, speech and mathematics, and materials for cosmic education. A Montessori educator needs to undergo a specialized training for working with children, and has to possess positive traits in order to be able to adequately solve the tasks set before him/her.

The first Montessori kindergarten in Croatia was opened by the Baroness Dédée Vranyczany in 1934 in Zagreb, and nowadays this method has increasingly been accepted and applied in working with preschool children throughout Croatia.

Keywords: the child of the early and the pre-school age, planes of development, Montessori pedagogical principles, an educator, periods of particular sensitivity.

UVOD

Odgoj i obrazovanje imaju ključnu ulogu u stjecanju znanja i razvijanju spoznaje kod djeteta. Problem obrazovanja danas predstavlja jedno od najvažnijih društvenih pitanja. Tradicionalni odgoj i obrazovanje u kojima se dijete promatralo kao objekt obrazovanja izazivalo je nezadovoljstvo kod ljudi. Organizacija i ustroj u tradicionalnom odgoju i obrazovanju prestali su biti funkcionalni i učinkoviti zbog svoje nemogućnosti da zadovolje potrebe modernog društva. Stoga su diljem svijeta pokrenute reforme i promjene različitog intenziteta i uspjeha. Reforma odgoja i obrazovanja, koja je uslijedila nakon industrijalizacije u 19. stoljeću, imala je za cilj ispraviti nepravilnosti u odgoju u kojem se dijete nije promatralo kao ravnopravnog člana društva koji posjeduje pozitivne i negativne osobine i koji uz poticaj, podršku i rad, može izrasti u kompetentnu odraslu osobu (Milutinović i Zuković, 2013). Pri pojavi demokracije, javljaju se i pokreti koji su bili predvođeni mislima i idejama Jana Amosa Komenskog. Komensky je smatrao da odgoj treba biti u skladu s prirodom djeteta te da se ono može samostalno izgrađivati uz minimalnu pomoć odrasle osobe. Tridesetih godina prošloga stoljeća u Europi i Sjevernoj Americi pojavilo se više pokušaja preobrazbe odgoja i obrazovanja koji su kasnije prerasli u cjeloviti pedagoški projekt, od kojih su se neki održali do danas u obliku alternativnih škola i pedagogija (Milutinović i Zuković, 2013). U današnje vrijeme u Hrvatskoj i svijetu najzastupljenije alternativne pedagoške koncepcije su: Waldorfska pedagoška koncepcija, Reggio pedagoška koncepcija, Agazzi pedagoška koncepcija i Montessori pedagoška koncepcija.

Utemeljitelj Waldorfske pedagoške koncepcije je Rudolf Steiner. Cilj ove pedagogije je odgojiti ljudsko biće koje će biti sposobno za život i donošenje vlastitih životnih odluka. Načela koja je postavio Steiner i koja će dovesti do ispunjenja cilja su: strahopoštovanje prema duhovnom podrijetlu djeteta, odgoj onoga što čovjek donosi sa sobom, različite vrste temperamenta, sedmogodišnja razdoblja, sveobuhvatno shvaćanje, osposobljavanje osjetila i samoodgoj odgajatelja (Seitz i Hallwachs, 1996).

Idejni začetnik i tvorac Reggio pedagogije je Loris Malaguzzi. Reggio koncepcija se usmjerava na važnost razvoja inteligencije i sposobnosti, velikog potencijala koji svako pojedino dijete posjeduje te na značaj odrastanja i usvajanja znanja s drugima (Rigatti, 2000). Rad u Reggio pedagogiji se odvija u obliku projekta u kojem se znanje usvaja tako da se grana u svim smjerovima poput stabla. Rad na projektu omogućava prirodan način učenja kod djece,

kroz istraživanje koje uključuje sva osjetila i stvaranje, a ne puko oponašanje. Malaguzzi je smatrao da djeca imaju „100 jezika“ pomoću kojih uče. Posebno je važnim smatrao zajednicu i suradnju između odgajatelja, djece, roditelja i svih djelatnika u vrtiću kako bi djeca napredovala u poticajnom odgojno-obrazovnom okruženju. Prostor u skupinama smatra se „trećim odgajateljem“ budući da je cilj pružiti djeci mogućnost raznolikosti, tajne i čari svakidašnjeg fenomena koji oni uvijek iznova otkrivaju. Također, Malaguzzi je smatrao da Reggio pedagogija nije sjeme koje se može posaditi, nego ju je uspoređivao s ogledalom u kojemu možemo vidjeti vlastiti odraz. Uz to navodi kako nije važna pedagogija kojom ćemo odgajati dijete, nego djetetu treba pružiti ljubav, sigurnost, prihvaćenost, kompetentnost i jednostavnost (Batistič Zorec, 2016).

Agazzi pedagoška koncepcija je nastala na temelju rada i promatranja djece od strane dvaju sestara Rose i Caroline Agazzi potkraj 19. stoljeća. Poštovanje djeteta, što uključuje organizaciju prostora, okruženja i ozračja je smisao pedagogije. Neka od obilježja Agazzi pedagogije su praćenje spontanog razvoja djeteta, stvaranje tople okoline i realnog životnog okruženja u kojemu će djeca učiti i razvijati svoja znanja i sposobnosti (Zrilić, 2014).

Montessori pedagošku koncepciju utemeljila je Maria Montessori. U nastavku rada govorit će se o počecima Montessori pedagogije kao i životu i djelovanju Marije Montessori. U radu će se navesti i faze razvoja djeteta i razdoblja posebne osjetljivosti djece prema Mariji Montessori. Dotaknut će se i temeljnih načela Montessori pedagogije te ustroja Montessori grupe koji uključuje djecu, Montessori prostor i pribor. Jedno cijelo poglavlje posvećeno je osobinama i zadaćama Montessori odgajatelja kao i edukaciji kojom se postaje Montessori odgajatelj. Kraj rada daje pregled Montessori pedagogije u Hrvatskoj.

1. KORIJENI MONTESSORI PEDAGOGIJE

U vrijeme kada je pedagoško područje najčešće oblikovao autoritarni mentalitet, a djeca i adolescenti su bili promatrani kao lutke koje treba podučavati po ustaljenim školskim i obiteljskim ustrojstvima, razvila se Montessori metoda (Hoblaj, 2007). Dominirajuća frontalna nastava prema Herbartovim formalnim stupnjevima i razredno-predmetno-satnom sustavu potaknuli su Mariju Montessori da potraži i ponudi nove didaktičke materijale (Matijević, 2001).

Prema Matijeviću (2001), u razdoblju između 1906. i 1907. godine u jednoj rimskoj četvrti su izgrađeni stanovi za radnike, gdje su živjele obitelji u kojima su uglavnom bila zaposlena oba roditelja. U jednoj od zgrada je bio određen prostor za čuvanje djece dok su roditelji na poslu, a Maria Montessori je bila zadužena za organizaciju i realizaciju tih ideja.

Maria Montessori je prije više od stotinu godina, točnije 6. siječnja 1907. godine, u siromašnoj četvrti San Lorenzo u Rimu otvorila svoju prvu kuću za zdravu djecu (Hoblaj, 2007). Dječja kuća „Caza dei Bambini“ bila je namijenjena djeci između dvije i šest godina, a čuvanje je bilo povjereno jednoj ženi čiji je rad Maria Montessori redovito nadgledala i pribavljala materijal za učenje i igru. Maria Montessori je imala puno iskustva u radu s djecom s mentalnim teškoćama te je bila uvjerena da će se sredstva koja su dala odlične rezultate u radu s djecom s mentalnim teškoćama, pokazati kao pravo bogatstvo za razvoj „normalne“ djece. Vrlo brzo je uočila da djeca samoinicijativno uzimaju određene materijale s ormara i igraju se s njima, a nešto kasnije djeca su spontano počela tražiti određeni materijal za pisanje po podu. Montessori je zaključila da postupci i materijali koje je primjenjivala u radu s djecom koja imaju teškoće u razvoju daju pozitivan učinak odnosno pospješuju proces učenja kod djece bez teškoća u razvoju (Matijević, 2001).

Prema Matijeviću (2001), „Caza dei Bambini“ je u vrlo kratkom razdoblju postala poznata te su je posjećivali brojni zainteresirani. U Rimu, Milanu, Engleskoj, Australiji i Sjevernoj Americi otvoreni su vrtići koji su primjenjivali Montessori metodu odgajanja djece.

Britton (2000) navodi da su djeca, koja su pohađala prve dvije kuće, bila zanemarivana od strane roditelja te im je nedostajala njihova briga i poticaj. Mnogi roditelji su bili nepismeni, ali pod vodstvom i poticajem Marije Montessori ta su djeca počela napredovati i uspješno učiti. Također, i djeca iz privilegiranih sredina su dokazala da je metoda koju je promovirala Maria Montessori znatno učinkovitija od konvencionalnog podučavanja tog doba.

Montessori škole i vrtići otvarali su se po cijelom svijetu, u Sjevernoj Americi, Japanu, Njemačkoj, Indiji itd., a metodu su razglasili posjetitelji koji su dolazili iz cijelog svijeta kako bi se uvjerali u uspješnost Marijinog rada u dječjim kućama. Vrlo brzo je postalo očigledno da su sva djeca sposobna za neovisno učenje i za ostvarenje određenih postignuća ukoliko se poučava njezinom metodom. Za svoje djelovanje Montessori je dobila međunarodna priznanja, a svjetske tiskovine su objavile brojne članke o njoj i uspješnosti njezine metode te je u vrlo kratkom vremenu postala slavna.

Slika 1 Dječja kuća („Casa dei Bambini“) (slika preuzeta sa stranice

<https://www.montessorisa.co.za/111-years-montessori-method/>)

1.1. Tko je bila Maria Montessori?

Maria Montessori je najpopularnije ime u povijesti predškolskog odgoja i jedna je od najvažnijih osoba modernog doba. Prava djeteta i dokazivanje njegovih intelektualnih sposobnosti su načela kojima je Maria Montessori posvetila svoj cijeli život. Smatrala je da je najvrjedniji cilj mir u svijetu, a naša mogućnost da pridonesemo napretku čovječanstva je malo dijete. Vođena tom misli imala je sasvim drugačije metode i pristupe odgoju djece (Philipps, 1999).

Rođena je 1870. godine u Italiji u mjestu Chiaravalle kao jedino dijete u obitelji. Zajedno sa svojim ocem, koji je bio računovođa, preselila se u Rim kada je imala dvanaest godina gdje joj se pružila dobra prilika za obrazovanje koje će ju osposobiti i pripremiti za podučavanje drugih. Naime, podučavanje je bilo jedino zvanje kojim su se mlade djevojke u to doba mogle baviti. Nije ispunila želje svojih roditelja i postala učiteljica. Veliko zanimanje je pokazivala za prirodne znanosti te je stoga odlučila postati liječnica. Godine 1890. uspješno je upisala Medicinski fakultet na kojem je diplomirala i postala prva doktorica medicine u Italiji. U bolnici „San Giovanni“ zaposlila se na mjestu pomoćne liječnice te je radila sa ženama i djecom. Na klinici za psihijatriju Rimskog sveučilišta je 1897. godine postala asistentica (Britton, 2000).

Prema Britton (2000), radeći na klinici za psihijatriju susrela se s djecom s mentalnim teškoćama koja su u nju bila smještena zbog neuklapanja u školu i svoje obitelji, zajedno s poremećenim kriminalcima. Montessori je bila posebno osjetljiva na položaj djece koja nisu primala nikakve osjetilne podražaje i koja nisu imala što raditi. Kada bi im uzeli hranu, djeca bi puzeći po podu tražila ostatke mrvica. Promatrajući ih, shvatila je da njihovo ponašanje predstavlja jasan napor da svijet spoznaju rukama. Glavna okosnica njezine metode je uvid kako put do intelektualnog razvoja vodi kroz ruke.

U traženju podataka o liječenju djece s mentalnim teškoćama, proučavala je radove francuskog liječnika J.M. Itarda i njegovog učenika E. Seguina. Itard je bio poznat po svojim pokušajima da socijalizira, odgoji i podučiti dječaka pronađenog u šumi u Francuskoj, koje je opisao u knjizi „Divlji dječak iz Aveyrona“. Itard i Sequin su istraživali i razvijali metode za pomaganje slaboumnoj i nagluhoj djeci (Matijević, 2001). Njihove radove Montessori je prevela na talijanski jezik, a proučavanje njihovih djela dalo joj je novi smjer u životu. Osnovne ideje o učenju putem osjetila i učenju pomoću pokreta je prilagodila te razvila vlastiti sustav (Britton, 2000). Matijević (2001) navodi da su na Mariju Montessori utjecali i radovi Pestalozzija, Rousseaua i Fröbela te je na temelju toga počela oblikovati svoju „Montessori metodu“.

Godine 1899. u Rimu uključila se u osnivanje škole za prevenciju poremećaja u ponašanju. Tamo je dvije godine provela obučavajući učitelje i odgajatelje u posebnoj metodi promatranja i obrazovanja mentalno retardiranih. U radu s djecom koristila se metodama i spoznajama iz svojih istraživanja. Naučila je čitati i pisati djecu za koju se smatralo da ih se ne može obrazovati, a neka su djeca išla i na državne ispite za redovite škole te su postigla više uspjeha od „normalne“ djece. Navedena postignuća i brojna javna predavanja po Italiji i Europi donijela su Mariji Montessori slavu te je bila poznata kao pedagoginja i kao liječnica (Britton, 2001).

U tridesetoj godini života, Maria Montessori napušta školu u kojoj je radila te odlazi studirati antropologiju, psihologiju i filozofiju odgoja. Surađuje s liječnikom Giuseppeom Montesanom, a ta suradnja i prijateljstvo prerasli su u veliku ljubav te ona s njim ostaje u drugom stanju. Giuseppe se uskoro ženi drugom ženom, a rođenje izvanbračnog djeteta za Mariju bi značilo kraj svakog javnog djelovanja. Dijete je rodila u tajnosti i povjerila ga je jednoj obitelji na selu, što je za Mariju bila jako teška odluka. Kasnije je u spisima isticala važnost i potrebu veze između majke i djeteta u prvih nekoliko mjeseci života. Kad je sin Mario odrastao, vodila ga je na službena putovanja predstavljajući ga kao rođaka, a kasnije je on postao njen vrijedni suradnik i pomoćnik (Matijević, 2001).

Prema Britton (2001), 1904. godine postaje profesorica antropologije na Sveučilištu te se bavi mnogobrojnim aktivnostima. Godine 1906. otvara dječju kuću za siromašnu djecu „Caza dei Bambini“, koja se kasnije proširila po cijelom svijetu.

Godine 1909. objavila je knjigu „Metoda znanstvene pedagogije primijenjena na edukaciju djeteta i dječju kuću“, koja detaljno opisuje njezinu metodu za škole i vrtiće. Kasnije je ta knjiga preimenovana u „Otkriće djeteta“ te je prevedena na više od dvadeset jezika, a tiska se još i danas. Vrijeme je većinom provodila radeći, pišući, držeći predavanja, obučavajući učitelje i odgajatelje, putujući i posjećujući novoosnovane Montessori škole, vrtiće i društva (Britton, 2000).

Početak dvadesetih godina 20. stoljeća, imenovana je Vladinom školskom inspektoricom za Italiju, no nije dugo ostala na tom položaju zbog neslaganja s fašističkom vladom. U Španjolskoj je osnovala Institut za izobrazbu učitelja u Barceloni. Iz Španjolske je brzo otišla zbog političke napetosti te se preselila u Nizozemsku. Tijekom ratnih godina boravila je u Indiji, razvijajući pokret na Indijskom potkontinentu. Njezin rad u Indiji vidljiv je i danas jer je u Indiji odgoj Montessori metodom vrlo prisutan. Godine 1946. njezino kretanje više nije bilo ograničeno pa je posjetila Englesku i tamo obnovila zanimanje za pokret. Unatoč starosti i dalje je nastavila puno putovati, držati predavanja i podučavati druge. Mnoge su joj

zemlje dodijelile akademske, kraljevske i državne nagrade (Britton, 2000). Prema Matijeviću (2001), 1949. godine nominirana je za Nobelovu nagradu za mir. Preminula je 6. svibnja 1952. godine u Nizozemskoj, u Nordwijku pored Amsterdama.

Pokret je nastavio rasti unatoč njezinoj smrti, te se početkom šezdesetih godina 20. stoljeća u cijelom svijetu obnovilo zanimanje za njezine ideje, što traje do danas. U Sjedinjenim Američkim Državama 90-ih godina prošloga stoljeća bilo je više od 4000 Montessori vrtića i škola. Programi za Montessori poduke pokrenuti su posvuda u svijetu. Glavna Montessori udruženja sastala su se u listopadu 1991. godine u New Orleansu i utemeljila organizaciju „Savjet za odobravanje programa obrazovanja za Montessori odgajatelje i učitelje“, što predstavlja veliki napredak u suradnji i naporima za međunarodnu primjenu Montessori metode.

Slika 2 Maria Montessori

(slika preuzeta sa stranice: <https://myhero.com/MariaMontessori>)

2. MONTESSORI PEDAGOGIJA

Montessori metoda je oblikovana od strane Marije Montessori kao rezultat njezinog promatranja djece i njihovih potreba u različitim fazama razvoja te u interakciji s djecom različitih kultura (Britton, 2000). U metodi djeca ne uče slušajući odgajatelja, već čineći, a taj proces započinje dijete, a ne odgajatelj (Buczynski i suradnice, 2019). Glavni ciljevi Montessori pedagogije su olakšati razvoj djetetove osobnosti i ličnosti, pomoći djetetu da se emocionalno i društveno prilagodi te da odrasta kao veselo i sretno dijete i da u najvećoj mogućoj mjeri razvije svoje intelektualne sposobnosti (Britton, 2000). U središtu Montessori pedagogije je dijete, koje samo sebe otkriva pokretima i senzomotornim iskustvima još od najranijih trenutaka u svome životu i kojemu je od rođenja nužno potrebna pomoć u daljnjemu tjelesnome, umnome i duševnome odrastanju (Gamaz i Tomašević, 2018). Za Mariju Montessori put do intelektualnog razvoja djeteta vodi preko osjetila (Buczynski i suradnice, 2019). Uvjerenje koje je Maria zastupala bilo je kako dijete ima prirodne mogućnosti za vlastiti razvoj te da odrasli ne bi smjeli ometati prirodni samorazvoj djeteta. Prirodnim zakonitostima razvoja određen je tjelesni rast i razvoj djeteta te su tijekom tog procesa uočljiva razdoblja koja se mijenjaju. Razlikovanje pojedinih razdoblja u umnom i duševnom razvoju nije jednostavno. Do spoznaje o obilježjima pojedinih faza razvoja dolazi se mukotrpnim radom znanstvenika. Djetetu je za tjelesno odrastanje nužna hrana, njega i prostor, dok mu za umni i duševni razvoj trebaju primjerena okolina i ljudi ispunjeni ljubavlju. Osim toga, djetetu je potreban mir kako bi izgradilo svoju osobnost i djelovalo procesom samoizgradnje (Gamaz i Tomašević, 2018).

2.1. Razvoj djeteta

Prema uvjerenju Marije Montessori, djeca od rođenja pa do osamnaeste godine života prolaze kroz tri zasebne faze razvoja. Učenje djece kroz te tri faze razvoja se kvalitativno razlikuje jer djeca u njima uče na različite načine. Dosezanje određene razvojne faze nije strogo određeno s dobi djeteta, već se razlikuje i varira od djeteta do djeteta. Svaka faza proizlazi iz prethodne faze i čvrsto se oslanja na nju, a niti jednu fazu razvoja se ne može izostaviti ili preskočiti. Čest je slučaj da se dijete privremeno vrati iz trenutne faze u prethodnu fazu razvoja (Britton, 2000).

2.1.1. Prva faza: od rođenja do šeste godine

U razdoblju od rođenja do treće godine dijete ima nesvjestan ili upijajući um koji se razlikuje od uma odrasle osobe. Djetetov um u tom razdoblju upija veliku količinu informacija i podataka iz okoline te velikom brzinom uči o njoj bez ikakvog svjesnog napora (Lawrence, 2003). Upijajući um Maria je uspoređivala sa spužvom koja upija sve bez iznimke ili s fotoaparatom koji bilježi sve što se nalazi u svjetlosnom snopu koji u njega ulazi (Philipps, 1999). Primjer nesvjesnog učenja je usvajanje jezika i govora. Roditelji ne podučavaju dijete kako govoriti, već ono uči nesvjesno i doslovno sve upija. Za Mariju Montessori razdoblje nesvjesnog uma je najvažnije razdoblje u cjelokupnom razvoju djeteta. (Britton, 2000).

U razdoblju od treće do šeste godine dijete postupno razvija svjestan um. U ovom razdoblju je djetetov mozak još uvijek upijajući, ali se počinje pojavljivati i svijest koja se pojavljuje usporedno s usvajanjem jezika i znanjem. Također, u ovom se razdoblju pojavljuje i djetetova volja. Sada je dijete sposobno kontrolirati svoje radnje i birati ono što želi ili ne želi. Iako je djetetov mozak još uvijek upijajući, sada postoji želja za znanjem i dijete često postavlja pitanja koja počinju s „kako“ i „zašto“. Dijete je aktivno i svoje cjelokupno znanje stječe čineći i istražujući (Britton, 2000).

2.1.2. Druga faza: od šeste do dvanaeste godine

Ovu fazu je Marija Montessori nazvala razdobljem usvajanja kulture (Britton, 2000). U ovom razdoblju dijete sebe doživljava kao samostalnu osobu i shvaća da svojim ponašanjem može utjecati i promijeniti nešto u okolini. Djetetovo se ponašanje mijenja i teži druženju i ostvarivanju kontakta s drugima. Također, dijete se i moralno razvija na način da propituje samo sebe što je ispravno u njegovom djelovanju i što smije, a što ne smije. Dijete počinje istraživati svijet oko sebe postavljajući pitanja jer želi znati zašto je nešto takvo kakvo jest („Zašto se izmjenjuju noć i dan?“ ili „Zašto je Zemlja okrugla?“). U ovom razdoblju dijete usvaja i kulturne tehnike čitanja, pisanja i računanja (Schäfer, 2015).

2.1.3. Treća faza od dvanaeste do osamnaeste godine

U razdoblju odrastanja, kada dijete postaje samostalno, ono preispituje i gradi svoju ulogu u društvu. Primjenjuje naučene vještine i sposobnosti, propituje granice i traži smisao života (Schäfer, 2015). Maria Montessori ističe kako u ovom razdoblju dolazi do velikih promjena, stoga djetetu treba pružiti jednako brige, ljubavi i nježnosti kao u razdoblju od rođenja do šeste godine života (Britton, 2000). Djeca u ovom razdoblju su često vrlo aktivna, impulzivna i sklona nepredvidivim pothvatima. Razlog tomu je pubertet u kojem se događaju psihičke i fizičke promjene na djetetovom tijelu. Promjene koje djeca uočavaju na sebi, izvor su stresa i nesigurnosti u djetetovom životu. Uloga odraslih je da ih savjetuju i pruže podršku i to temeljem Montessori pristupa „pomoz mi da to učinim sam“ (Schäfer, 2015).

2.2. Razdoblja posebne osjetljivosti

Proučavajući djecu Maria Montessori je uočila kako djeca prolaze kroz određena razdoblja u kojima stalno ponavljaju određenu aktivnost koja ih privuče i zaokupi njihovu pažnju koja je u danom trenutku jedino što ih zanima. Razdoblje posebne osjetljivosti možemo definirati kao period u kojem djeca sve moraju istražiti i na taj način naučiti. Kada dijete dovoljno dobro upozna svijet u kojem živi, razdoblje posebne osjetljivosti završava i nekontrolirana želja da sve dotakne zauvijek nestaje. Maria Montessori ističe da, ukoliko se dijete stalno sprječava ili ograničava u realizaciji njegovih nagona u ovom razdoblju, to dovodi do ispada bijesa kao rezultata njegove nezadovoljene potrebe za učenjem (Britton, 2000). Montessori je definirala šest razdoblja posebne osjetljivosti - osjetljivost za red, jezik, spretnost u kretanju, društveno ponašanje, male predmete i učenje putem osjeta.

2.2.1. Osjetljivost za red

Razdoblje osjetljivosti za red se javlja tijekom prve godine i traje do druge godine djetetova života. Ostvarenje reda u njihovom životu olakšava djeci kategorizirati i razvrstati sva svoja iskustva (Britton, 2000). Vrlo je važno da dijete od samog početka odrasta u okolini koja promiče dobra pravila, zakonitosti i navike. Prema Philipps (1999), Maria Montessori je istaknula kako djeca mogu spoznati vanjski i unutarnji red. Tijekom rane dobi djeca isprva prepoznaju postojanje reda u rutinama i pojavama, a kasnije uviđaju red u smislu čistoće, urednosti i pravilnosti predmeta koje svakodnevno koriste. Preduvjet za razvoj samoregulacije

je redovno odvijanje svakodnevnih aktivnosti i rasporeda, pospremanje predmeta na uvijek isto mjesto i postojanje pravilnosti u odvijanju određenih situacija (Philipps, 1999).

2.2.2. Osjetljivost za jezik

Razdoblje osjetljivosti za jezik traje prvih šest godina djetetova života. Dijete u tom razdoblju prirodno svu pažnju usmjerava na ljudski govor odnosno ljudski glas koji ga smiruje, okupira, uzbuđuje i očarava. U najranijoj dobi djeca su usredotočena na pokrete usta i na glasove koje ona proizvode te ih spontano upijaju (Lawrence, 2003). Fokusiranjem na svoju jezičnu okolinu, dijete do šeste godine nesvjesno i bez napora usvaja i obogaćuje rječnik, usvaja naglasak, osnovne jezične strukture i oblike. Djeca u tom periodu moraju imati uzoran jezični model i priliku da redovito budu u doticaju s jezikom. Ukoliko djeca nemaju redoviti doticaj s jezikom bit će im nanesena nepopravljiva šteta u intelektualnom razvoju koja se kasnije očituje i u drugim područjima razvoja (Britton, 2000). Sva djeca progovaraju na jednak način bez obzira na težinu i složenost jezika što upućuje na postojanje općeg urođenog rasporeda spremnosti koji posjeduju sva djeca. Vrlo je važno da djeca tijekom cijelog djetinjstva usvajaju nove riječi i obogaćuju rječnik kroz razgovor i različite poticaje i aktivnosti (Lawrence, 2003).

2.2.3. Osjetljivost za spretnost u kretanju

Dijete se pokreće već u majčinoj utrobi, kod rođenja pokreće svoje ručice i nožice, a kasnije hvata, puže i hoda (Philipps, 1999). U razdoblju između otprilike dvanaestog i petnaestog mjeseca kada dijete nauči hodati, ima potrebu za usavršavanjem i vježbanjem te naučene vještine. U ovom razdoblju dijete ne hoda zbog nužnosti dolaska na određeno mjesto, već zbog samog hodanja s ciljem usavršavanja svojih pokreta (Britton, 2000).

2.2.4. Osjetljivost za društveno ponašanje

U dobi od dvije i pol ili tri godine dijete postaje svjesno pripadnosti odnosno da je dio grupe. Djeca u ovom razdoblju pokazuju veliko zanimanje za drugu djecu svoje dobi i postupno se počinju igrati s njima. Paralelna igra prelazi u suradničku i kooperativnu igru. Pojavljuje se osjećaj povezanosti među djecom za koji je Maria Montessori smatrala da se javlja spontano kroz djelovanje nagona, a ne podukom. Djeca u ovom razdoblju svoje ponašanje oblikuju

promatrajući druge u društvu te spontano usvajaju norme skupine kojoj pripadaju (Britton, 2000).

2.2.5. Osjetljivost za male predmete

Dijete u dobi od petnaest mjeseci pa do dvije godine posebno zanimaju sitni predmeti. Dijete se koncentrira na pojedinosti većih cjelina i na detalje (Philipps, 1999). Dijete će u tom razdoblju podići predmet, dobro ga pogledati i vjerojatno staviti u usta jer je jezik u toj dobi najrazvijeniji djetetov osjetilni organ. Potreba za usmjeravanjem pažnje na detalje i hvatanje malih predmeta je dio njihova nastojanja da shvate i razumiju svijet.

2.2.6. Osjetljivost za učenje putem osjeta

Dijete od samog početka uči o svijetu koji ga okružuje putem svojih pet osjetila. Najprije sakuplja dojmove putem osjetila za vid i sluh. Razvijanjem pokreta, osjet dodira dobiva važnu ulogu u učenju i istraživanju, a nakon toga se razvija osjet okusa kada dijete počinje stavljati stvari u usta. U trenutku kada dijete postane sposobno kretati se, puzati ili hodati, potrebna mu je sloboda za istraživanje što znači da djetetovo osjetilno istraživanje ne smije biti sputavano i ograničavano jer se time koči njegovo spontano učenje.

3. PEDAGOŠKA NAČELA MONTESSORI PEDAGOGIJE

„Pomozi mi da to učinim sam!“ (Maria Montessori prema Seitz i Hallwachs, 1996)

3.1. Poštovanje djeteta

Prema Seitz i Hallwachs (1996), odnos odgajatelja prema djetetu se mora temeljiti na poštovanju djeteta odnosno poštovanju djetetove ličnosti. Takav odnos obuhvaća pedagoške stavove odgajatelja, sadržaje i metode po kojima se uči, a sve se to treba temeljiti na stvarnim potrebama djeteta. Kako bi se djeca razvijala na najbolji način i u skladu sa svojim potrebama, u prvom planu mora biti djetetova sloboda, a ne prenošenje određenih znanja. Maria Montessori se zalagala za stvarne potrebe male djece, a njezina pedagogija nam pomaže da djecu ne usmjeravamo strogo na pravi put već da im pružimo pomoć za samoodgoj. Bitni element Montessori pedagogije je razmišljanje o djetetu kao takvom jer svako živo biće na ovom svijetu ima vlastiti genetski uvjetovan program razvoja. Dijete može razvijati svoje sposobnosti pod uvjetom da mu je pružena bezuvjetna ljubav i ako odrasta u okolini koja mu osigurava slobodan razvoj te koja je primjerena njegovim razvojnim mogućnostima i potrebama. Navedeni uvjeti i indirektna pomoć omogućavaju djetetu da samo sebe izgrađuje. Maria Montessori ističe da djeca trebaju biti vođe jer struktura ličnosti pojedinca uvelike utječe na odgojni stil, a naše slabe strane i greške ne smijemo dalje prenositi već moramo djelovati na samog sebe odnosno moramo se mijenjati ako želimo promijeniti svoju okolinu. Maria stoga traži od odgajatelja odnosno od svih koji su u neposrednom kontaktu s djecom da promatraju razvoj djeteta na pravilan način te da djetetu pruže ljubav, priznanje i poštovanje. Revolucionarni stav Marije Montessori je da odrasli ne smiju biti nasilni i da ne smiju strogo usmjeravati dijete, nego oni imaju zadatak pružiti djeci indirektnu pomoć koja će pomoći djeci u procesu samoodgoja.

3.2. Osposobljavanje osjetila i kretanje

Svaki pojedinac percipira svijet preko svojih osjetila, a diferencirana percepcija je rezultat potencijalne i bogate okoline u kojoj pojedinac boravi. Stoga Maria Montessori ističe važnost percipiranja okoline osjetilima i stjecanja različitih iskustava. Navodi da nije dovoljno stvari gledati samo očima, već djeca predmete moraju vidjeti i rukama na način da ih opipaju, kušaju, pomirišu itd. jer djeca mogu shvaćati i razumjeti preko dodira. Preko osjetila dijete komunicira

sa svijetom, stvara veze i ulazi u odnose, a osjetilni podražaji ulaze u mozak koji ih razlaže i diferencira (Seitz i Hallwachs, 1996).

Temelj Montessori pedagogije je odgoj osjetila. Polazište joj je motorika odnosno motorika cijeloga tijela stoga je važno da se u odgoju primjenjuju tjelovježba, igre itd. Također, Maria ističe da duhovni razvoj mora biti povezan s kretanjem, a promatranjem djeteta dolazi do spoznaje kako se djetetov um razvija preko kretanja te da djeca kretanjem razvijaju svoju inteligenciju. Također, kretanje pomaže odnosno utječe na psihički razvoj koji se izražava u daljnjem kretanju i djelovanju, dakle radi se o ciklusu jer su kretanje i psiha povezani. Ukoliko dijete nema mogućnost djelovati putem osjetila, njegov će se um sporije razvijati (Seitz i Hallwachs, 1996).

Prema Mariji Montessori, odgoj osjetila se odvija tijekom samostalnog rada djeteta, a pod odgojem pokreta se ne podrazumijeva uobičajena tjelovježba, nego filozofija pokreta. Pravilno izvođenje pokreta fine i grube motorike smatra vrlo važnim za osposobljavanje osjetila. Povezivanje odgoja kretanja i odgoja osjetila u cjelinu za Mariju Montessori prerasta u kriterij za zdrav psihički, duhovni, društveni i tjelesni razvoj (Seitz i Hallwachs, 1996).

3.3. Kako mišići pamte

Potreba za kretanjem djeteta je nužna i mora biti zadovoljena. U moderno doba djeca ne zadovoljavaju dovoljno svoju potrebu za kretanjem. Mlađa djeca još donekle i zadovoljavaju tu potrebu, ali starija djeca sve češće svoje vrijeme provode na pametnim telefonima, pred televizorom i računalima (Seitz i Hallwachs, 1996).

Prema Mariji Montessori, odgoj je jedna cjelina koja je se sastoji od glave (mišljenja), srca (osjećaja) i ruku (djelovanja). Mozak, osjetila i mišići čine složeni ljudski mehanizam. Osjetila su ta preko kojih čovjek mora učiti, a putem mozga mora uskladiti svoje pokrete. Duh djeteta se oblikuje pokretima, stoga su duh i aktivnost povezani (Seitz i Hallwachs, 1996).

Prema Seitz i Hallwachs (1996), Maria Montessori smatra kako mišići kod djece pamte. Promatrajući djecu, vidljivo je da se kroz kretanje razvija razum kod djece i da su inteligencija i kretanje usko povezani. Kretanje potiče psihički i duhovni razvoj, a duhovni razvoj omogućuje da se kretanje izrazi i na druge načine i putem drugih radnji. Čovjek ima veliki broj mišića što mu omogućava da izvodi pokrete, ali koordinacija tih mišića se ostvaruje putem psihe. Kretanja mišića prenosi informacije u mozak i takvo učenje iza sebe ostavlja trag. Kada dijete uči uz pomoć mišića, naučeni sadržaj ne zaboravlja odnosno sve ono što je naučeno putem tijela ostaje.

Primjer za to je vožnja bicikla. Naučiti voziti bicikl ne možemo čitanjem knjiga ili gledanjem filmova na tu temu, već samo vožnjom bicikla.

3.4. Polarizacija pažnje

Koncentracija i njezino poboljšanje imaju posebnu ulogu u Montessori pedagogiji. Maria Montessori je promatrala djecu i došla do zaključka kako su mala djeca sposobna za duboku i apsolutnu koncentraciju, a to stanje naziva „polarizacija pažnje“. Kada dođe do stanja polarizacije pažnje, dijete se promjeni na način da postane mirnije, lakše se izražava i postaje pametnije itd. Kako bi došlo do koncentracije, dijete mora samostalno izabrati odnosno odlučiti što će raditi (Seitz i Hallwachs, 1996).

1907. godine u „Dječjoj kući“ (Casa dei Bambini), Maria je primijetila trogodišnju djevojčicu koja je 44 puta ponovila jednu vježbu s umetanjem cilindara različite veličine, a nakon provedenih radnji djevojčica je pokazivala zadovoljstvo i pridružila se grupnom radu (Seitz i Hallwachs, 1996).

Prema Seitz i Hallwachs (1996), Maria Montessori je primijetila tri stupnja koja prethode koncentraciji: i) pripremljene radnje (postupni početak neke aktivnosti), ii) veliki rad (početak koncentracije) i iii) stupanj velikog rada (unutarnje zadovoljstvo i uravnoteženost). Nemir u ponašanju kod djece vidljiv je između prvog i drugog stupnja, kada dijete ne izgleda mirno i uzbuđeno kao na kraju aktivnosti. Koncentraciju nije jednostavno uspostaviti niti je ona jednostavan intelektualni čin. Prema Mariji Montessori, koncentracija je okupljanje i aktiviranje snaga koje služe da se izgradi ličnost.

3.5. Slobodan izbor

Prema Seitz i Hallwachs (1996), jedna od središnjih tema Montessori pedagogije je i mogućnost da se djetetu pruži slobodan izbor. Najvažnija je djetetova slobodna odluka o tome čime će se baviti.

Maria Montessori je opisala jedno zapažanje koje je u značajnoj mjeri promijenilo njezinu odgojnu praksu. Naime, u jednom razredu učiteljica je zaboravila zaključati ormar u kojemu su se nalazili poticaji za učenje, a djeca su iskoristila priliku i otvorila ormar te se s velikom zainteresiranošću bavila predmetima koji su bili u njemu. Taj događaj je Maria objasnila kao slobodan izbor djece čime će se baviti, a to je kod djece dovelo do veselja prilikom učenja.

Nakon navedenog događaja, Maria Montessori se zalagala da djeci primjereni materijali uvijek budu pristupačni tako da budu smješteni na niskim policama (Seitz i Hallwachs, 1996).

Mogućnost slobodnog izbora je vrlo važan odnosno nužan za djecu zato jer se djeca individualno razvijaju. Usprkos postojanju temeljnih zakona i načela koji određuju razvoj čovjeka, ni jedno dijete nije istovjetno drugom djetetu ni u svojem razvoju, ni po svojim sposobnostima. Svaki pojedinac ima svoj tempo učenja i vlastiti ritam koji se razlikuje od drugih, a mogućnost izbora o tome s čime će se baviti dovodi do sprječavanja situacije u kojoj se dijete bavi aktivnošću za koju nije zrelo ili koju je već odavno usvojilo. Seitz i Hallwachs (1996) naglašavaju kako pod slobodnim izborom Maria Montessori nije podrazumijevala da dijete smije činiti i raditi što hoće te da se treba površno baviti s mnogim stvarima i „skakati“ s predmeta na predmet, već je slobodni izbor smatrala djelatnošću najvišeg ranga u kojemu je dijete ono koje zna što mu je važno i potrebno za vježbu i njegov duhovni razvoj. Ako svaki predmet na isti način privlači dijete i ako se ono njima bavi površno, tada ne možemo govoriti o slobodnom izboru. Prema tome, zadatak odgajatelja i drugih osoba koje neposredno rade s djecom je da razlikuju površno bavljenje stvarima od pravog interesa djece.

Prilikom slobodnog izbora vrlo je važno da djeci bude ponuđen veliki izbor materijala u okolini koja je primjerena djetetu. Indirektna priprema mogućnosti i stavljanje na raspolaganje raznovrsnih materijala omogućuju slobodan izbor i samostalno djelovanje djece. Također, kod materijala Maria ističe važnost kvalitete naspram kvantitete. Prava atmosfera za rad je zadaća Montessori pedagogije. Mirna i opuštena atmosfera dovodi do toga da su djeca koncentriranija i sklonija međusobnom poticanju nego što je slučaj u okruženju u kojem prevladavaju agresivnost, buka i borba za bolje pozicije. Samo u sredini u kojoj se dijete osjeća dobro, sigurno i bez straha, i u kojoj mu je dopušteno napraviti pogrešku temeljem koje će pronaći pravi put do rješenja, ono će moći iskoristiti šansu koju mu pruža slobodan izbor (Seitz i Hallwachs, 1996).

3.6. Pripremljena okolina

Seitz i Hallwachs (1996) ističu kako je načelo pripremljene okoline od iznimnog značaja za Montessori pedagogiju. Okolina u kojoj djeca borave ne smije biti uređena samo s ukusom, nego mora biti uređena na način da bude primjerena djeci po svojoj veličini i po mogućnostima koje nudi za zadovoljavanje njihovih potreba. Maria Montessori tako ističe važnost namještaja koji po svojim proporcijama treba odgovarati potrebama djece.

Uređenje Montessori grupa, kao i grupa u državnim vrtićima, temelji se na pedagoško-psihološkim načelima koja se baziraju na potrebama male djece, a ne odraslih. Prostor i namještaj koji u sebi sadrže kućanstvo u malom moraju odgovarati djeci, ali i pružati materijal za vježbanje i učenje koji potiče razvoj djece. Također, Maria Montessori naglašava da pripremljena okolina mora biti harmonična i jednostavna cjelina, a ne neorganizirana i kaotična u kojoj prevladava zbrka različitih stvari, materijala i igračaka za rad. Pripremljena okolina mora omogućavati svojoj djeci da uče kroz pokuse te da s veseljem i radošću otkrivaju svijet u kojem žive (Seitz i Hallwachs, 1996).

3.7. Rad s materijalima

U središtu Montessori pedagogije je dijete, a ne materijal s kojim se ono bavi. Materijal koji se koristi u radu s djecom u Montessori programu odgovara starosti djeteta, no on je samo dio cjelokupne pripremljene okoline u ustanovama koje rade na temelju Montessori koncepcije. Djeca u Montessori grupi koriste autodidaktički materijal pomoću kojeg mogu učiti, samostalno raditi te stjecati nova iskustva. Uloga odgajatelja je da pokaže i upozna djecu s materijalima te kad uvidi da su zainteresirana i da su sama postala aktivna prepušta im daljnji samostalni rad s materijalom. Upoznavanje djece s materijalom prema Mariji Montessori odvija se u tri stupnja. Prvo odgajatelj navede konkretan predmet i pokaže ga, zatim imenuje taj predmet i pusti da dijete samo izabere, a na trećem stupnju odgajatelj pita dijete kako se određeni predmet zove na što dijete odgovara. Nakon što dijete odabere materijal, ono kreće u istraživanje, a uloga odgajatelja je samo da dijete potiče i da mu eventualno indirektno pomaže. Djeca putem Montessori materijala uče metodom pokušaja i pogreške, a s materijalom djeca mogu osmisliti i raditi mnogo aktivnosti dok ga u potpunosti ne upoznaju (Seitz i Hallwachs, 1996).

4. GRUPA U MONTESSORI VRTIĆU

Prema Philips (1999), grupa djece u Montessori vrtiću je mješovita i čine ju djeca od 2,5 godine pa do polaska u školu, a omjer djevojčica i dječaka u grupi bi trebao biti podjednak. Također, prilikom stvaranja grupa uzima se u obzir i sposobnost djeteta u gruboj i finoj motorici i pokretljivosti, osjetilnosti i percepciji, stupanj sposobnosti ekspresivnog i receptivnog jezika kao i sposobnost druženja.

Prednost mješovite grupe je prisutnost raznovrsnih poticaja i materijala te socijalnih kontakata jer u grupi borave djeca različite dobi i različitih razvojnih faza. U Montessori grupi starija djeca su model mlađima od kojih oni uče promatrajući njihovu djelatnost i pokušavajući isto. Prilikom promatranja starije djece, mlađa djeca pokazuju zanimanje i divljenje prema starijima čime jačaju njihovo samopoštovanje i samosvijest. Starija djeca pomažu mlađima, preuzimaju odgovornost, štite mlađu djecu i uvode ih u aktivnost. Uvođenjem mlađe djece u aktivnost, stariji učvršćuju i grade stečeno znanje kroz ispitivanje i ponavljanje što dovodi to toga da postaju sigurnija. U grupama djece različite dobi manje su prisutni konflikti i natjecateljsko ponašanje nego u grupama djece iste dobi.

Djeca s teškoćama u razvoju su, također, uključena u program Montessori pedagogije. U skupini boravi barem jedno dijete s teškoćama u razvoju. Priroda djece je da su uvijek spremna pomoći, a njihovo gledište se razlikuje od odraslih jer oni ne zamjećuju razliku u dobi i sposobnostima već samo potrebu pojedinog djeteta. Iz tog razloga, djeca s teškoćama su izrazito prihvaćena u grupi i uključena su u sve aktivnosti koje se provode sukladno svojim sposobnostima i mogućnostima (Phillipps. 1999).

Rad u Montessori grupi predstavlja puno veći izazov i zahtjeva znatno veći angažman odgajatelja nego rad u vršnjačkim skupinama. Odgajatelj mora biti sposoban odgovoriti na potrebe djece različite dobi koja imaju različite interese, želje i sposobnosti. U radu i postizanju ciljeva odgajatelju pomaže kvalitetno pripremljena okolina koja uključuje dobro organiziran i uređen Montessori prostor te Montessori pribor.

4.1. Montessori prostor

Prema Philipps (1999), Montessori prostor je uređen prema određenim Montessori estetskim kriterijima što uključuje stvarne prikaze prirodnih ljepota zavičaja, primjerene religijske simbole i umjetničke slike koji se nalaze na zidovima sobe. Stolovi i stolice koji su razmješteni po prostoru moraju odgovarati visini djece i njihovoj snazi kako bi mogla lako manevrirati s njima. Prostor za boravak djece nije natrpan stvarima, već osigurava dovoljno slobodnog mjesta za hodanje, kretanje i plesanje djece. Na podu sobe se nalazi elipsa koja određuje smjer kretanja, a služi za vježbe ravnotežnog hodanja (Seitz i Hallwach, 1996). Cijeli prostor u kojem borave djeca ukrašava se biljkama o kojima se brinu djeca i odgajatelji, a dobrodošle su i životinje. U dvorištu vrtića treba postojati vrt kako bi djeca i odgajatelji mogli provoditi u njemu vrijeme, uživajući u sadnji i uzgoju biljaka. Montessori soba bi trebala imati pristup tekućoj vodi kako bi djeca samostalno mogla prati posuđe. Trebala bi sadržavati i dio kuhinjskih elemenata i opreme kako bi djeca bila u mogućnosti obavljati poslove koji se svakodnevno vrše u kućanstvu. Aktivnosti za mlađu djecu su pripremljene i složene na jednom mjestu tako da dijete odjednom uzme sve što mu je potrebno bez dodatnog traženja i remećenja djetetove zainteresiranosti za rad. Po sobi su organizirani otvoreni ormari u kojima se nalazi Montessori pribor koji je djeci vidljiv i dostupan za korištenje. U Montessori grupi se nalazi po jedan primjerak određene vježbe s ciljem da se dijete suoči s drugim djetetom i pronađe adekvatno rješenje i kompromis ukoliko želi pribor koji koristi netko drugi. Djecu se uči da pribor po završetku aktivnosti uvijek vrate na mjesto u stanju kakvom su ga pronašli kako bi i druga djeca koristeći ga imala priliku stjecati određena znanja i vještine (Philipps, 1999).

4.2. Montessori pribor

Montessori pribor koji je razvila Maria Montessori izrađuje se po posebnim i strogim kriterijima, a Međunarodno Montessori udruženje (Association Montessori Internationale - AMI) propisuje odgovarajuće standarde za izradu pribora kojih se moraju pridržavati proizvođači Montessori pribora.

Pribor mora biti dostupan djeci, poticati ih na aktivan rad u kojem će koristiti svoja osjetila, ruke i misli, biti primjeren djetetovim potrebama i sposobnostima te mora omogućiti djetetu da samostalno uoči i ispravi svoje pogreške u radu. Načelo uočavanja pogreške je vrlo važno jer utječe na odgoj djeteta bez direktnog uplitanja odgajatelja kroz koji ona samostalno spoznaju

jesu li nešto dobro ili pogrešno napravila. Pribor stalno mora biti čist, potpun i uredan te uvijek složen na isto mjesto u istom obliku i odgovarajućim slijedom (Philipps, 1999).

Prema Philipps (1999), svaka grupa mora imati poseban i potpun pribor za različite tipove vježbi, što uključuje:

- pribor za vježbe praktičnog života;
- pribor za poticanje osjetilnih sposobnosti;
- pribor za poticanje govora;
- pribor za poticanje matematike;
- pribor za kozmički odgoj.

4.2.1. Pribor za vježbe praktičnog života

Pribor koji se koristi u vježbama za praktični život mora biti prilagođen uzrastu djece, npr. u radu će se koristiti maleni predmeti poput male metle, malog čajnika/zdjele/kante i slično. Tu spadaju i posebni okviri koji se koriste za vezanje vezica i vrpce, prišivanje dugmadi, spajanje kukica, lijepljenje čička, rad s iglama i kopčama. Vježbe za praktični život uključuju tri područja: i) brigu za samog sebe (pranje zubi i ruku, obuvanje, oblačenje i skidanje, čišćenje cipela itd.); ii) brigu za okolinu (pranje rublja i suđa, metenje prostorije, brisanje prašine, čišćenje, pranje prozora, briga za biljke i životinje, rad u vrtu itd.); iii) vježbe vezane sa životom u zajednici (pozdravljanje, postavljanje stola, ulijevanje pića, odvrtnje i zavrtanje vijka i sl.) (Seitz i Hallwachs, 1996).

Slika 3 Odvrtnje i zavrtanje vijka
(fotografirano u „DV Sopot“)

Slika 4 Pranje ruku
(fotografirano u “DV Sopot“)

4.2.2. Pribor za poticanje osjetilnih sposobnosti

Boju, oblik, veličinu, težinu i površinu predmeta dijete spoznaje kao osobine kroz iskustvo koje dolazi preko osjetila što dovodi do materijalizirane apstrakcije. Za Mariju Montessori je vrlo važno da dijete putem jasnih i uređenih dojmova postiže unutarnji red. Montessori osjetilni materijal je jednostavan i ima meditativni karakter jer tijekom rukovanja s njim djeca postižu unutarnji duševni i tjelesni mir te koncentraciju. Kroz osjetilni materijal dijete stječe uređenije, svjesnije i točnije iskustvo (Seitz i Hallwachs, 1996).

Slika 5 Valjci za umetanje
(fotografirano u „DV Sopot“)

Slika 6 Zvučne bočice
(fotografirano u „DV Sopot“)

4.2.3. Pribor za poticanje matematike

Učenje s priborom za matematiku je kinestetičko učenje. Dijete uči radeći i na taj način svladava osnovne zadatke. Pomoću Montessori pribora djeca svladavaju zakonitosti i pravila iz područja matematike na zoran način, a također se mogu svladati i teškoće koje mogu biti prisutne prilikom učenja čime se razvija djetetov matematički duh (Seitz i Hallwachs, 1996).

Slika 7 Vretena u kutiji
(fotografirano u „DV Sopot“)

Slika 8 Šarene perlice
(fotografirano u „DV Sopot“)

4.2.4. Pribor za poticanje govora

Korištenjem pribora za poticanje govora djeca obogaćuju rječnik, šire svijest o materinskom jeziku ili postupno uče i svladavaju strani jezik. Pribor za poticanje govora je usklađen s priborom za poticanje osjetilnih sposobnosti jer putem osjetilnih materijala dijete diferencirano pristupa jeziku i proširuje ga korak po korak (Seitz i Hallwachs, 1996).

Slika 9 Montessori pribor za pisanje
(fotografirano u „DV Sopot“)

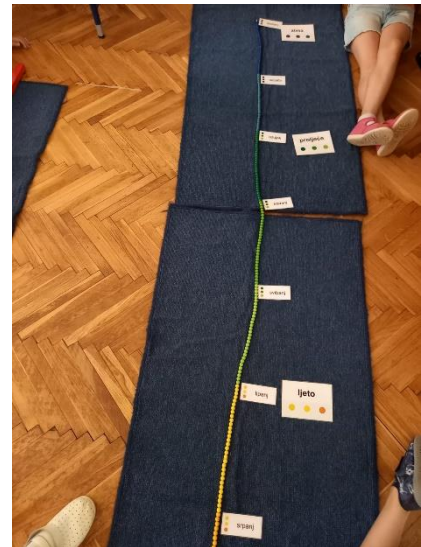
Slika 10 Nomenklature kartice
(fotografirano u „DV Sopot“)

4.2.5. Pribor za kozmički odgoj

Maria Montessori je osmislila poseban materijal za kozmički odgoj djece koji su kasnije nadogradili Montessori pedagozi. Taj poseban didaktički materijal uključuje globuse na kojima su zemlje i oceani ispupčeni i mogu se opipati. Znanje iz područja geologije se usvaja putem specijalnog pribora za geologiju. Tako strukturirani materijali omogućuju djeci zorno učenje u kojem istražuju i otkrivaju svijet i svemir (Seitz i Hallwachs, 1996).

Slika 11 Globus mora i kontinenata u boji (lijevo)
Globus mora i kopna hrapavi (desno)
(fotografirano u „DV Sopot“)

Slika 12 Lanac godišnjih doba
(fotografirano u „DV Sopot“)

5. OSOBINE I ZADACI MONTESSORI ODGAJATELJA

Odgajatelj je, nakon obitelji, jedna od važnijih osoba u djetetovom životu. Djeca većinu svojeg vremena provode u odgojno-obrazovnoj skupini u interakciji s odgajateljem, stoga on/ona mora biti primjer i uzor djeci svojim ponašanjem. Kroz interakciju djeca se ugledaju na ton glasa i izbor riječi, na nastupanje, izgled, mimiku i gestikulaciju odgajatelja te ih spontano usvajaju (Gamaz i Tomašević, 2018). Montessori odgajatelj mora biti dosljedna, nasmijana, vesela, vedra, nježna, strpljiva, suzdržana, mirna, empatična, otvorena, pažljiva u načinu izražavanja i kretanju, čista i uredna odrasla osoba. Djeca se moraju osjećati prihvaćeno i poštovano od strane odgajatelja, ali i druge djece što će odgajatelji postići modeliranjem (Philipps, 1999).

Montessori odgajatelji moraju razviti stabilnu ličnost i biti dosljedni u ponašanju. Trebaju biti emocionalno stabilni, jaki, mirni i tolerantni odnosno puni razumijevanja za različite oblike temperamenta djece i njihovih roditelja. Prilikom rješavanja problema moraju biti otvoreni za različite opcije rješavanja problema. Također, odgajatelji moraju biti komunikativni, a roditelji moraju imati mogućnost razgovarati s odgajateljima o svom djetetu kad god imaju potrebu za tim. U odnosu roditelja i odgajatelja mora postojati dvosmjerna komunikacija radi dobrobiti djeteta. Odgajatelj mora biti upućen u djetetovo ponašanje kod kuće, a roditelji moraju biti upoznati s radom u Montessori grupi kako bi taj rad mogli podupirati kod kuće. Tijekom rada s djecom odgajatelj mora biti uredno i prikladno odjeven. Pretjerana šminka, nakit i upadljiva odjeća ne smiju odvrćati djetetu pozornost od Montessori pribora (Philipps, 1999).

Prema Philipps (1999), odgajatelj mora imati i pokazivati povjerenje u djetetove mogućnosti i sposobnosti što dovodi do uspješnog i željenog ponašanja kod djeteta. Povjerenje možemo definirati kao suzdržano ponašanje u pravo vrijeme, poticanje i dopuštanje samostalnosti kod djeteta, zadržavajući pritom kontrolu nad cjelokupnom situacijom kako bi mogli djelovati ako bude potrebno. Poznavanje potreba djece i njihovo primjereno zadovoljavanje je jedna od bitnih uloga Montessori odgajatelja. Montessori odgajatelj je poveznica između djeteta i okoline jer nudi djetetu različite poticaje i pritom ih promatra te zapaža djetetove potrebe i oblikuje okolinu koja je potrebna za primjeren razvoj djeteta.. Odgajatelj ima zadatak pokazati djetetu kako se služiti priborom, a kasnije mora biti pasivan te je tada njegova primarna uloga promatranje djece sa što manjim direktnim radom s njima. Odgajatelj mora prepoznati vrijeme kada se povući i aktivnost prepustiti djetetu (Seitz i Hallwachs, 1996.) U Montessori pedagogiji odgajatelji ne pohvaljuju djecu niti ju kažnjavaju. Razlog tomu stav Marije Montessori kako djeca ne griješe, već čine greške kada još nisu

postigla pravi stupanj svoga razvoja, što nije razlog za kažnjavanje. S druge strane, ispravan rad djeteta pokazuje da je dijete dostiglo određeni stupanj razvoja, a to prema Mariji Montessori nije razlog za pohvalu djeteta (Philipps, 1999).

Posao odgajatelja nije lak, on uključuje mnoštvo osobina za kvalitetan rad, kao i zadatke s kojima se svaki Montessori odgajatelj suočava. Prema Philipps (1999), zadaci Montessori odgajatelja su:

- Održavanje reda u pripremljenoj okolini te očuvanje i nadgledanje pribora - to je indirektan rad odgajatelja jer u neurednoj i neodržavanoj okolini ne možemo očekivati napredak djece na psihičkom, intelektualnom i duševnom području;
- Pomaganje prirodnog procesa samoizgradnje djeteta;
- Poznavanje pribora i točan načina njegova pokazivanja djetetu;
- Prikladan nadzor kako dijete koje je duboko koncentrirano ne bi bilo ometano od strane druge djece;
- Pokazivanje vježbi i uporabe pribora djeci;
- Indirektno uplitanje, s naglaskom na samoodgoju djeteta i davanju dostatne potrebne pomoći jer višak pomoći ometa dijete. Prilikom odabiranja pribora za aktivnost, odgajatelj se može i treba uplesti kako bi potaknuo dijete i pobudio mu pažnju za određeni pribor;
- Poštovanje postignute koncentracije čim se dijete udubi u neku aktivnost s određenim predmetom te ne smije više biti ometano i prekinuto. Za to vrijedi važan princip „ne uplići se“, što znači da se ni u kom slučaju ne smije uplitati u aktivnost s kojom se dijete bavi;
- Ohrabrenje i dovršavanje - pri završetku aktivnosti dijete traži potvrdu jednom riječju odobravanja i jednim smiješkom ohrabrenja. S vremenom kada dijete postane sigurnije, neće pri svakom koraku tražiti ohrabrenje od strane odgajatelja. U ovoj fazi odgajatelj se može i treba uplesti kako bi naučio dijete vratiti određeni pribor na mjesto.

Montessori odgajatelj u svom odgojnom djelovanju ne smije izostaviti ili zanemariti nijedan od ovih zadataka. Često se u radu zanemari održavanje urednosti prostora i pribora u pripremljenoj okolini, a odgajatelji koji odgajaju djecu prema tradicionalnom načinu odgoja skloni su stalnom poučavanju, ispravljanju i objašnjavanju s namjerom da oni pouče dijete (Philipps, 1999).

Montessori odgajatelji se moraju educirati za Montessori rad prema AMI tečaju, a svoj rad trebaju bazirati na načelima koje je postavila Maria Montessori.

5.1. Edukacija Montessori odgajatelja

Montessori metoda danas je široko prepoznata, prihvaćena i cijenjena diljem svijeta. Zbog velike zainteresiranosti za Montessori pedagoški koncept, veliki broj roditelja i stručnjaka iz područja pedagogije je pokrenulo Učilište čija je zadaća unaprijediti znanje i rad stručnjaka u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju u području Montessori pedagogije. Prije početka rada u Montessori grupi, odgajatelji moraju proći odgovarajuću edukaciju i uspješno položiti ispit znanja iz Montessori pedagogije. Obrazovni program se sastoji od teorijskog i praktičnog dijela. Teorijski dio programa uključuje osnovne informacije o alternativnim pedagogijama, život i rad Marije Montessori, načela i karakteristike Montessori pedagogije (položaj djeteta u Montessori pedagogiji, pripremljena okolina, Montessori prostor i pribor, uloga odgajatelja itd.). U praktičnom dijelu edukacije stječe se znanje o osnovama Montessori materijala te se prezentira i uvježbava pravilno korištenje materijala iz područja svakodnevnog života, područja senzornih aktivnosti, jezika, matematike i kozmičkog odgoja. Osim toga, stječe se znanje vezano uz praćenje, promatranje i dokumentiranje djeteta o korištenju Montessori materijala te znanje vezano uz izradu očevidnika za svako pojedino dijete u odgojno-obrazovnoj skupini. Praktični dio edukacije uključuje i upoznavanje sa različitim razvojnim igrama, igrama tišine, obrazovanju za mir, izradu materijala iz svih područja, glazbeno obrazovanje i eksperimente. Montessori edukaciju provodi tim stručnjaka na različitim mjestima. U Republici Hrvatskoj Montessori edukacija traje godinu dana bez koje odgajatelji ne mogu raditi u Montessori grupama.

6. MONTESSORI PEDAGOGIJA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Prvi put u Republici Hrvatskoj Montessori metodu je u časopisu „Napredak“ spomenuo Ljudevit Krajačić kao posebnu metodu izobrazbe u pisanju i čitanju. Do izbivanja Drugoga svjetskog rata, u časopisu „Napredak“ o Montessori metodi pisali su i Davorin Trstenjak, Josip Demarin i mnogi drugi (Philipps, 1999). Montessori metoda se po prvi puta u Hrvatskoj počela provoditi 1934. godine otvaranjem prvog Montessori vrtića u Zagrebu, na adresi Dolac 9. Otvorila ga je barunica Dédée Vranczyany, punim imenom Wanda Maria Ida barunica Schmidt Zabierow, koja je bila poznata kao omiljena učenica Marije Montessori.

Prije Drugoga svjetskog rata, Montessori metodu su provodile i odgajateljice na Korčuli, ali ubrzo je uslijedila zabrana alternativnih koncepcija u odgoju i obrazovanju. U odgoju i obrazovanju prevladao je socijalistički pristup, a nakon demokratskih promjena pojavljuje se pedagoški pluralizam te se opet počinju primjenjivati alternativne koncepcije u odgoju i obrazovanju (Matijević, 2001). Nedugo nakon toga, točnije 1. travnja 1991. godine, u Splitu se otvara prva privatna „Dječja kuća“ koju je osnovala Lidija Krolo.

U Hrvatskoj je od tada pedagoška koncepcija Marije Montessori sve zastupljenija u radu, a Montessori metodu provodi sve više privatnih i državnih vrtića. Montessori metoda je najviše zastupljena u Zagrebu, dok se provodi i u Velikoj Gorici, Splitu, Rijeci, Poreču, Slavanskom Brodu i Đakovu (Philipps, 1999).

ZAKLJUČAK

U ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju sve se više u radu primjenjuju alternativni programi odgoja i obrazovanja djece. Jedan od alternativnih programa je i Montessori pedagoški koncept koji je osmislila i razvila Maria Montessori promatrajući i radeći s djecom s teškoćama u razvoju te djecom različitih faza razvoja i kulturnih vrijednosti. Maria Montessori postala je vrlo poznata i cijenjena u svijetu zbog načina na koji vidi dijete i njegove potrebe kao i rada kojim zadovoljava te potrebe. Ona sagledava dijete u cijelosti i na taj način ga i poštuje. U središtu Montessori pedagogije je dijete koje svoje znanje stječe samostalno u interakciji s okolinom kroz pokrete i senzomotorna iskustva. Maria Montessori je tvrdila kako svako dijete može ostvariti sebe ako mu se pruži poticajna okolina i odgovarajući uvjeti. Prema Mariji Montessori, djeca prolaze kroz tri zasebne faze razvoja i razdoblja posebne osjetljivosti u kojima dijete stalno ponavlja određenu aktivnost te ga ta aktivnost zaokuplja i to je u danom trenutku jedino što ga interesira. Temeljno načelo Montessori pedagogije je pružiti potporu, odgovarajuće uvjete i potrebnu pomoć djetetu kako bi se ono razvilo u samostalnu, neovisnu i slobodnu osobu. Ostala načela koja je Marija primjenjivala u nastojanju da realizira svoje ideje su: poštovanje djeteta, osposobljavanje osjetila i kretanje, kako mišići pamte, polarizacija pažnje, slobodan izbor, pripremljena okolina i rad s materijalom.

U Montessori prostoru se primjenjuje poseban Montessori pribor koji je na temelju promatranja djece osmislila Maria Montessori. Pribor je prilagodljiv dječjim potrebama, sposobnostima i stupnju djetetova razvoja, a dijeli se na pribor za vježbe praktičnog života, pribor za poticanje osjetilnih sposobnosti, matematike i govora te pribor za kozmički razvoj. Uređenje prostora i kreiranje optimalne i tople atmosfere za rad zadatak je Montessori odgajatelja kojeg se može opisati kao onoga koji je odgovoran za stvaranje ugodne, poticajne i motivirajuće okoline za rad, učenje i usvajanje navika kod djece. Također, od Montessori odgajatelja se traži da bude model pozitivnog ponašanja koji svu djecu jednako uvažava i poštuje te shvaća da su sva djeca jednako vrijedna i različita te se sukladno tomu ponaša i odgovara na njihove potrebe. Okolina u kojoj se dijete pravilno razvija i odrasta mora biti organizirana za poticanje samoodgoja, samostalnosti i samostalnog učenja uz rad educiranog odgajatelja koji djetetu pruža ljubav i podršku.

Montessori metoda počela se provoditi u radu s djecom u cijelom svijetu. U Republici Hrvatskoj prvi Montessori vrtić je otvorila barunica Dédée Vranyczany 1934. godine u Zagrebu. Montessori metoda sve je više zastupljena u Hrvatskoj pa se sukladno tome otvaraju privatni

Montessori vrtići i Montessori grupe u državnim vrtićima. Osim u Zagrebu, Montessori metoda se provodi i u Velikoj Gorici, Splitu, Rijeci, Poreču, Slavonskom Brodu i Đakovu.

LITERATURA

Batistič Zorec, M. (2016). Children's and teacher's learning together in a preschool project. *Školski vjesnik*, 65(4), 590-595.

Britton, L. (2000). *Montessori učenje kroz igru: za djecu od 2 do 6 godina: priručnik za roditelje*. Zagreb: Hena com

Buczynski, N. (2019). *Montessori škrinjica: priručnik za učitelje, odgajatelje i roditelje*. Jastrebarsko: Naklada Slap

Garmaz, J., Tomašević, F. (2018). Odgajanje opažanjem: neke specifičnosti odgoja prema Montessori pedagogiji. *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija*, 58(4), 443-464.

Hoblaj, A. (2007). Maria Montessori (1870.-1952.): prije sto godina rodila se nova "metoda". *Dijete i društvo*, 9(2), 473-477.

Lawrence, L. (2003). *Montessori: čitanje i pisanje: kako pomoći djetetu da nauči čitati i pisati. priručnik za roditelje i odgojitelje za djecu od 3 do 7 godina*. Zagreb: Hena com

Matijević, M. (2001). *Alternativne škole – didaktičke i pedagoške koncepcije*. Zagreb: TIPEX.

Milutinović S., Zuković S. (2013). Odgojne i obrazovne tendencije: Privatne i alternativne škole. *Croatian Journal of Education*, 15 (Sp.Ed. 2), 241-266.

Philips, S. (1999). *Montessori priprema za život – odgoj neovisnosti i odgovornosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Rigatti, Z. (2000.). Reggio pedagogija – učenje života na krilima mašte. *Dijete, vrtić i obitelj: časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 6 (21). 9-13.

Schäfer, C. (2015.). Poticanje djece prema odgojnoj metodi Marije Montessori: priručnik za odgojitelje i roditelje. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Seitz, M., Hallwachs, U. (1996.). Montessori ili Waldorf. Zagreb: Educa.

Zrilić, S. (2014). Dječje umjetničko (su)djelovanje u Aggazi vrtiću. U: R. Bacalja, K. Ivon (ur.) Zbornik radova s međunarodnog društvenog skupa „Dijete i estetski izričaj“(str. 19- 27). Zadar: Sveučilište u Zadru.

MREŽNE STRANICE:

<https://www.centarprofectus.hr/edukacije/bazicni-montessori-program-za-buduce-montessori-pedagoge> (pristupljeno 9. svibnja 2021.)

<http://www.dv-montessori-djecjakuca.hr/o-nama/> (pristupljeno 9. svibnja 2021.)

<https://vrtic-vrbik.zagreb.hr/?id=90> (pristupljeno 9. svibnja 2021.)

<http://os-montessori-bdvranyczany-zg.skole.hr/skola/povijest> (pristupljeno 9. svibnja 2021.)

Izjava o izvornosti završnog rada

Izjavljujem da je moj završni rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.